

- M. (Eds.). Machiavelli and Republicanism. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — P. 3-16.
5. Див.: Boyle C. Op. cit. — P. 298.
6. Urbinati N. Representative Democracy: Principles and Genealogy. — Chicago, IL: University of Chicago Press, 2006. — P. 47; P. 96.

The article disclosed the use of the institute as the draw procedure appointment, denial of which became characteristic of modern democratic political systems, which declared the principle of broad participation of people in governance.

Key words: theory of politics, political participation, elections, representative democracy, the culture of choice.

Отримано 10.01.2010

УДК 321.64

С. Г. Вонсович

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

У статті здійснено аналіз політичних технологій у тоталітарних режимах, простежено специфічні маніпуляції людською свідомістю.

Ключові слова: технологія, аналіз, тоталітаризм, фашизм, ідеологія.

Важливою та цікавою теоретичною проблемою у сучасному соціально-політичному просторі є дослідження особливостей політичних технологій тоталітарного режиму. Найменш з'ясованим виокремлюється питання специфіки політичних технологій політичного панування за тоталітарного режиму. У політиці тоталітарних режимів воно досягається за допомогою технологій насильства, терору та ідеологічної боротьби.

Публікації дослідників (Авторханов А. [8], Арендт Х., Галкін А. [9], Джилас М., Клямкін І.), спонукають до утвердження думки про те, що технології тоталітарного панування, які застосовувалися з метою абсолютизації підпорядкування суспільства, є схожими.

Спробуємо проаналізувати основні технології тоталітарного режиму, використовуючи історичний досвід політичних режимів у СРСР та нацистської Німеччини. Автор ставить за мету дослідити та проаналізувати технологічні аспекти тоталітарного режиму в “чистому вигляді”, що могли б належати кожній із вищезазначених держав.

Спираючись на думку болгарського дослідника Ж. Желева [1, с. 45-46], слід виділити такі ознаки тоталітарної держави: 1) насильницьке встановлення однопартійної системи або “єдиновладдя”; 2) зрощення партійної і державної систем управління державою; 3) уніфікація громадського життя, ліквідація старої і побудова нової соціальної структури; 4) авторитарний спосіб

мислення; 5) культ вождя, партії, нації, способу життя та ін.; 6) відсутність громадянських свобод; 7) політичний терор, основна технологія управління – насильство.

Які політичні технології, властиві всім тоталітарним режимам, застосовувались для досягнення тотального державного контролю?

Найбільш важливим етапом створення тоталітарного режиму є знищення опозиції. Це знаходить своє вираження у діяльності політичних партій, а саме – у ліквідації багатопартійності і встановленні влади партії – держави. Крок до цього був зроблений більшовиками у січні 1918 року (розігнани Установчі збори), а німецьким нацизмом – у липні 1933 року.

Процеси, початі ліквідацією політичної опозиції, поступово захоплюють усі сфери суспільства, що раніше були невідконтрольні державі. Починається цілеспрямована діяльність щодо ліквідації інститутів громадянського суспільства. Забороняється конвенційна участь громадських і масових організацій, профспілок, національних і культурних товариств, релігійних об'єднань. Діяльність соціальних інститутів, що залишилися, по-перше, суворо регламентується, по-друге, має неполітичний характер і, по-третє, відрізняється не просто лояльністю до існуючого режиму, а здійснюється в руслі офіційної політики.

Одним із провідних гравців у соціально-політичній боротьбі за права трудящих є профспілки. Їхня роль в одних випадках вихолощувалася і зводилася до ролі “приводного паска”, як це відбулося в СРСР, або інститут профспілок зліквідовувався як такий, як це трапилось у Німеччині. Проблема незалежності профспілок від радянської держави була піднята на I з'їзді профспілок (січень 1918 р.). Дискусія на цю тему завершилася втратою незалежності заводськими комітетами. За словами Г. Зинов'єва, профспілки “поступово стають складовою частиною в загальному механізмі державної влади, стають одним із органів робочої державності, підкоряючись Радам як історично даній формі диктатури пролетаріату”. На з'їзді було відкинута пропозицію меншовиків, що наполягали на праві страйків з наголосом на тому, що Республіка Рад – робітнича держава; було б абсурдно робітникам страйкувати проти самих себе [2, с. 127].

Подібний крок з ліквідації неурядових громадських і політичних організацій призводить до загибелі опозиційної преси і підриває її фінансові засади. Опозиційні видання, що мають фінансову незалежність, або розпускаються, або реорганізуються в такий спосіб, щоб у керівному складі з'явилися лояльні до режиму фігури. Боротьба з політичною опозицією спрямовується, насамперед, на проникнення партійного контролю у систему політичного і державного управління.

Наступним важливим кроком є об'єднання державного апарату з партійним. Аналізуючи це питання, варто зазначити, що партійні функціонери займають посади в новостворених державних громадських організаціях, в інститутах державної влади, уряді, закладах освіти, культури і мистецтва. Величина партійної посади безпосередньо залежить від займаної "цивільної" посади і навпаки. Подібна "інвазія" партії в усі елементи системи соціального управління — від дитячих садків до органів прокуратури — призводить до встановлення системи подвійного підпорядкування, де головним є партійне.

Таким чином, влада переходить до рук партійної бюрократії, що виконує функції апарату державної влади, стає джерелом цієї влади, а також джерелом права, і не підконтрольна ні народу, ні контролюючим органам — таким, як прокуратура і суди.

Ще одним суттєвим чинником у державотворенні тоталітарного режиму виступає "злиття" партії і держави. Він настільки тісно пов'язаний з установами однопартійної системи, що може розглядатися як його продовження, як зміцнення і консолідація однопартійної системи. Зв'язок тут безпосередній. Неможливо остаточно затвердити встановлену політичну монополію фашистської партії, якщо надалі ця партія не отожднюється з державою, якщо вона не зробить державу своєю приватною власністю або, щонайменше, своєю монопольною власністю. Тоді, "... партія зможе роздавати таку власність своїм членам у вигляді державних служб, посад і привілеїв, щоб зацікавити їх матеріально в зміцненні єдності партії і держави. Це найбільш ефективний шлях зрощення партій з державою" [1, с. 62].

Влада партії більшовиків у Радянській Росії мала абсолютний характер. "Після досягнення мети, після захоплення влади партія не бажає обмежитися частиною влади, залишивши іншу державному апаратові. Вона хоче бути державою" [3, с. 133]. І вона цю владу одержала. Відсутність механізмів демократичного контролю над владою і системи ротації влади призводить до встановлення закритої системи державного управління і найбільшого поширення принципів кар'єризму, "шкурництва", за висловом М. Бердяєва, що стають основними в діяльності бюрократичного апарату управління.

Паралельно з установами абсолютної влади партії і процесами її об'єднання з апаратом державного управління починається боротьба з інститутами громадянського суспільства і, насамперед, з церквою, як найбільш могутнім з них. У Радянській Росії Декрет від 23 січня 1918 р. проголошував відділення церкви від держави, позбавлення її майна і юридичних прав. Фактично церква ставилася поза законом. Починаються репресії проти церковних ієрархів, закриття церков, конфіскація церковного май-

на і предметів культу, “трудова перевиховання” священників, що “ледарюють”, боротьба з марновірством, паплюження релігійних святинь та подібна антирелігійна “робота”. У травні 1922 р. владою ініціюється ліквідація патріархату і створення Вищого церковного правління, головне завдання якого полягало в здійсненні державного контролю над релігійною діяльністю.

Водночас починаються репресії проти інтелігенції, видатних діячів науки, культури і мистецтва як потенційних і реальних джерел опозиційності думки. У кращому випадку представників інтелігенції очікувало позбавлення громадянства, власності й “гуманне” вигнання за межі країни, у гіршому — арешти, розстріли, голод. Мета влади — паралізувати, а потім знищити центри незалежної думки.

Кампанія боротьби ідеології комуністичного інтернаціоналу з національними рухами від України і до Середньої Азії закінчується перемогою першої, утратою національними автономіями навіть натяків на ознаки незалежності й утворенням сильної централізованої федерації “союзних” народів — СРСР.

Політизується система освіти, перед якою тепер окреслюються принципово нові завдання інтернаціонального комуністичного виховання. Ліквідація безграмотності набуває політичного характеру і стає механізмом навчання “правильного” мислення за допомогою навчання читанню і письму. Відмова від навчання політичної грамоти розцінюється як злочин проти влади. Розширюється кадровий склад партії, а новою формою партійної демократії стає терор її верхівки проти бюрократії.

У сфері науки також активно розпочинаються процеси політизації. Створюються і видаються нові підручники згідно з класовою (СРСР) і расовою (Німеччина) теоріями, причому ці процеси відбуваються не тільки в соціальних, але й у природничих і точних науках. Суворій критиці, наприклад, піддаються так звані “лженауки”, приміром, теорія відносності А. Ейнштейна (у Німеччині) і генетика (у СРСР), які начебто суперечили офіційній науці.

Таким чином, терор набуває характеру універсальної політичної технології і здійснюється за допомогою позасудових репресій на засадах особливого типу права (революційне комуністичне класове право — у СРСР і націонал-соціалістичне — у Німеччині). Завданням суду стає обґрунтування терору. Отже, закладаються основи законодавства, властивого тоталітарному режиму, що істотно відрізняються від законодавства деспотичного режиму. “Характерна риса деспотизму — суворість законодавства, характерна риса тоталітаризму — фіктивність законодавства. В. Ленін включає до кримінального кодексу статтю, що карає смертю (за відсутності пом’якшувальних обставин) за висловлення поглядів, які можуть “об’єктивно допомагати” буржуазії. Це означає, що влада може вбивати, кого захоче, хто їй не подобається (або, застосовуючи пом’якшувальні обстави-

ни, обмежуватися в'язницею, табором, висилкою). Отже — закон не існує, кримінального кодексу не існує” [3, с. 149]. Аналогічні процеси в правовій сфері відбуваються в Німеччині, коли вводиться система превентивних арештів — арештів на невизначений термін на розсуд поліції, без звинувачувального висновку, суду і вироку. Концентраційні табори в Німеччині, ГУЛАГ у СРСР, “табори трудового перевиховання” у Китаї виконують функції ізоляції потенційних і реальних супротивників від інших членів суспільства, а також упровадження системи рабської безоплатної праці, доход від якого спрямовується до державної скарбниці.

Технології тоталітарного панування можна розглядати не просто як продукт індустріальної епохи, але як становий хребет економічної могутності тоталітарної держави, що ґрунтується на рабській праці. Тоталітарна держава за цього виступає основним власником. У її власності форма класової експлуатації замінена на державну. Кардинальна економічна відмінність тоталітаризму фашистсько-нацистського типу від комуністичного полягала у формальному збереженні приватної власності. Індустріалізація і мілітаризація проводилися фашистським режимом і великими корпораціями від імені держави.

Процеси соціальної уніфікації завершують соціально-політичні перетворення тоталітарних режимів. Безсумнівно, що партія, фашистсько-нацистська або комуністична, була не в змозі поширити контроль на все суспільство і не здатна контролювати кожного члена суспільства зокрема. Однак загальний контроль стає можливий тоді, коли багатомільйонні маси громадян організуються в громадські організації, контрольовані партією-монополістом. Прямий контроль замінюється опосередкованим. Кожен член організації стає, одночасно, об'єктом і суб'єктом контролю: будучи сам під наглядом, він стежить за всіма іншими. Формується система взаємної підозрілості і доносів. Тотальне шпигунство стає домінуючою формою соціального контролю, що заміняє собою поліцейний нагляд.

За такого контролю громадяни позбавляються індивідуальності та будь-якої соціальної автономії. Відбувається тотальне охоплення суспільства організаціями, підконтрольними партії; одночасно знижується роль старих референтних груп. “Тоталітаризм будується на знищенні всіх природних коренів, що зв'язують окрему людину з суспільним організмом, усіх опор, що служать для людини своєрідними референтними групами, як, наприклад, нація, сусідня родинна громада, церква, реальні, а не офіційні організації, союзи, асоціації, стани, класи тощо, на граничній уніфікації всіх зв'язків людини, відносин і виставлянні на загальний огляд найбільш недоторканих аспектів приватного життя. Єдиною основою для окремої людини залишається держава” [4, с. 208].

Тотальне охоплення всього суспільства, його повне підпорядкування державі були неможливі до ХХ століття. Головна причина тому полягала у відсутності технологічних передумов – результатів індустріальної революції. Індустріальна цивілізація поряд із промисловим виробництвом і науковою організацією праці висунула на перший план засоби комунікації, такі як транспортні магістралі, залізниці, пресу, телеграф, телефон, радіо і кіно. Засоби комунікації не просто створили можливість скоротити час передачі державної волі суспільству, але й дозволили відняти у народу можливість самостійного мислення. Настала епоха “промивання мозку”: “Техніка не тільки забезпечує моментальний зв'язок і масову пропаганду, але дає можливість впливати і на сам апарат (управління), на механізми його діяльності” [1, с. 297]. Відбувається тотальна технологізація системи управління, у певному сенсі, тоталітарна держава стає найбільш повною і закінченою формою реалізації ідеї абсолютної технологізації політики і державного управління. “Техніка ХХ ст. не тільки вдосконалила диктатуру, але й надала їй більш ефективних засобів, без яких існування фашистської держави в кінцевому підсумку неможливе. Без радіо, телефону, телеграфу і кіно немислима: а) масова і всеохоплююча пропаганда; б) тотальне стеження; в) механізація діяльності апарату; г) створення моторизованої армії і керівництва нею, а також щохвилиний контроль за її пересуваннями” [1, с. 299].

Безумовно, однією з найбільш важливих характеристик тоталітаризму є феномен культу (лідера, особистості, партії та ін.). Культ засновується на авторитарному типі мислення, що властивий не тільки тоталітарним режимам. Подібний тип мислення зустрічається в монархіях, імперіях і різних більш-менш цілісних бюрократичних ієрархіях. Проте тоталітаризм зводить авторитарний тип мислення до абсолюту, додає йому тотального характеру.

Насамперед соціально-психологічна основа культу полягає в тому, що всередині групи виникає система жорсткої залежності і повного підпорядкування лідерові. За умови різноманіття дослідницьких підходів до аналізу культу слід враховувати різні його складові. Найбільш поширені уявлення щодо сутності культу розроблені в рамках технологічного, ментального й особистісного підходів. Охарактеризуємо їх більш детально:

Технологічний підхід припускає розглядання культу як продукту політичних технологій, тобто штучно сконструйований і нав'язаний владою масам за допомогою маніпулювання громадською думкою й інтенсивною пропагандою об'єкт поклоніння соціально-релігійного характеру.

Ментальний підхід розглядає культ як стан соціуму і громадської думки, що спонтанно виникає “знизу”, породжуваний масами за певних обставин (наприклад, криза, війна або революція).

Особистісний підхід визнає культ як результат прояву видатних особистісних якостей лідера, що став об'єктом загального поклоніння, тобто як вираження винятковості особистості лідера (теорія харизми).

У ракурсі окресленої теми нас найбільшою мірою цікавить перше трактування сутності культу лідера — як продукту політичних технологій. Культ, як форма цивільної релігії й одна з форм ідеологічного контролю над масами, конструюється завдяки використанню специфічних політичних технологій, серед яких найважливішими є технології “промивання мозку”, а також пропаганда й агітація.

Термін “промивання мозку” спочатку позначав технології впливу на психіку, що застосовувалися китайськими комуністами в концтаборах стосовно американських військовополонених під час Корейської війни. У західній соціальній психології в більш широкому розумінні під “промиванням мозку” мають на увазі техніку кардинального перетворення способу мислення.

Варто зазначити, що до специфічних технологій ідеологічного промивання мозків відноситься: 1) створення нової мови — мови ідеології; 2) створення системи політичної й ідеологічної освіти та самоосвіти; 3) обов'язкове вивчення офіційної ідеологічної доктрини; 4) обов'язкове проведення ідеологічних занять в усіх соціальних групах, мета яких — роз'яснення офіційної політики і перевірка ідеологічної зрілості учасників; 5) проведення величезного числа політичних заходів, перш за все зборів (облікових, партійних, виробничих, профспілкових і т. ін.); 6) домінування в засобах масової комунікації ідеологічних матеріалів і неможливість відмови від споживання цієї інформації; 7) індивідуальна і колективна робота з ідеологічно нестійкими індивідами-членами суспільства; 8) формування в суспільстві фанатичної сліпої відданості режимові.

Щодо визначення сутності ідеологій у політичній науці склалися два основних підходи — світоглядний і технологічний. У рамках світоглядного підходу ідеологія розуміється як сформована в громадській думці і спрощена до рівня соціального стереотипу політична, державна доктрина або модель соціально-політичного розвитку. За такого підходу ідеологія трактується як форма масової свідомості.

У руслі технологічного підходу ідеологія розглядається як продукт інформаційних технологій, певних соціальних і політичних кліше, що накладаються на суспільство і продукуються в масовій свідомості за допомогою пропаганди й агітації. У такому випадку ідеологія набуває форми “соціального рукотворного міфу” [5], головним призначенням якого є управління (або маніпуляція) громадською думкою і масовою свідомістю.

Безпосередньо до технологій ідеологічної обробки, пропаганди й агітації в тоталітарному суспільстві можна віднести все, що може бути використано як джерело інформування громадян; неважливо, чи передається інформація безпосередньо (кіно, газети, радіо, телебачення, публіцистика і т. ін.), або у символічному вигляді (свастика, червоні зірки, Мавзолей, музичні твори і т. ін.).

Пропаганда в тоталітарній державі являє собою специфічну форму інформаційно-ідеологічного контролю над громадянами, що реалізується за допомогою: 1) цензури і тотального контролю над засобами масової комунікації; 2) інспірування інсинуацій, слухів і відвертої брехні; 3) масових мітингів, демонстрацій і військових парадів; 4) використання історичних і релігійних символів і пам'яток, реконструювання календаря (уведення нового літочислення), зміна історичних назв; 5) стирання і переписування заново історії відповідно до ідеологічних канонів; 6) створення в літературі, живописі, скульптурі, музиці, архітектурі, кіномистецтві особливих ідеологічних напрямків – “пролетарського мистецтва” і “соцреалізму” (СРСР), “нордичного еллінізму” (Німеччина); 7) проникнення ідеології в побут (чорнильніці у формі Мавзолею, портрети правителів, плакати і гасла в громадських місцях та ін.); 8) гігантоманії, що виявляється у всьому, починаючи від побудови виробничих підприємств, армій і транспортних комунікацій – до творів живопису, скульптури й архітектури (монументалізм); 9) делегування державним установам повноважень щодо виховання підростаючого покоління, зміщення ціннісних пріоритетів від особисто-сімейних до суспільно-державних; 10) мілітаризації суспільства, формування і нагнітання в суспільстві атмосфери страху і постійної загрози реальної, а частіше уявної небезпеки; 11) перебільшення значення власних досягнень в економіці, науці або мистецтві і акцентування ознак занепаду, руйнування економіки і культури в ідеологічних супротивників; 12) відсутності альтернатив офіційній ідеології; 13) продукування в суспільстві месіанських ідей (комунізм – “це молодість світу”, німецька нація – “богообраний народ” тощо).

У стислом вигляді догматичну сутність пропаганди в тоталітарному суспільстві висловив А. Гітлер у культовому творі націонал-соціалізму “Mein Kampf” (“Моя боротьба”) 1925 року: “Функція пропаганди полягає, наприклад, зовсім не в тому, щоб ретельно обмірковувати і зважувати правоту різних людей. Вона полягає винятково у виділенні однієї правоти, на захист якої ця пропаганда має намір виступати. Її завдання полягає аж ніяк не в об'єктивному дослідженні істини і наступному викладенні цієї істини перед масами з академічною чесністю, оскільки таке дослідження здатне віддавати перевагу ворогові; її завдання полягає в служінні нашій власній правоті, завжди і непохитно... Як

тільки наша власна пропаганда визнає хоча б слабкий проблиск справедливості з іншого боку, закладається основа сумніву в нашій власній правоті” [6, с. 456].

Процес формування тоталітарного режиму відбувається за наступними етапами: 1) створення однопартійної системи. Ліквідація політичних опонентів, інститутів громадянського суспільства, правової системи; 2) об'єднання інститутів державної влади і правлячої політичної партії. Формування системи партійно-державного управління, установлення державної монополії, насамперед у сфері економіки; 3) установлення культури (особистості, партії, лідера і т. ін.) — соціальний аспект; реалізація принципу вождізму — адміністративний аспект; 4) тотальна ідеологізація духовної сфери (мистецтва, культури, науки, освіти, спорту тощо); 5) створення тоталітарної мови, формування тоталітарного способу мислення, “тоталітарної” особистості; 6) створення апарату для проведення масових репресій і терору — універсальної соціальної технології тоталітарного режиму; 7) проведення заходів щодо соціальної уніфікації, ліквідація старої соціальної структури і створення нової.

Як мудро зазначила Х. Арендт, в основі тоталітаризму міститься філософський принцип “можливо все” [7, с. 492]. Тоталітарні режими, що виникли в ХХ ст., мають багато спільного. Головне, що ріднить тоталітаризм радянського, німецького, китайського й іншого типів, — це технології тоталітарного панування, наповнювані лише різним ідеологічним змістом. Тоталітаризм — явище інтернаціональне, здатне стати згубною хворобою для будь-якої держави, хворобою, що набуває різних форм, і від якої, на жаль, не існує щеплень.

Список використаних джерел:

1. Желев Ж. Фашизм. Тоталитарное государство: Пер. с болг. — М.: Изд-во “Новости”, 1991. — 336 с.
2. Верт Н. История советского государства: 1900-1991: Пер. с фр. — М.: Прогресс-Академия, 1992. — 480 с.
3. Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. — L.: Overseas Publications Interchange Ltd, 1989. — 926 с.
4. Гаджиев К. С. Политическая наука: Учеб. пособие для студ. вузов. — 2-е изд. — М.: Междунар. отношения, 1995. — 400 с.
5. Гуревич П.С. Социальная мифология. — М.: Мысль, 1983. — 175 с.
6. Гитлер А. Моя борьба. — Х.: ООО “Свитовид”, 2003. — 704с.
7. Арендт Х. Джерела тоталітаризму: Пер. з англ. — К.: Дух і літера, 2002. — 539 с.
8. Авторханов А. Технология власти. — М.: СП “Слово”; Центр “Новый мир”, 1991. — 638 с.
9. Галкин А. А. Германский фашизм. — Изд. 2-е. — М.: Наука, 1989. — 352 с.

The article series analysis and application of technology in political regimes. Traced specific technology ideological brain washing.

Key words: technology, analysis, totalitarianism, fascism, an ideology.

Отримано 11.01.2010

УДК 321.7(477+438)

В. В. Кобильник

ОСОБЛИВОСТІ СТАРТОВОЇ СИТУАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

У статті проаналізовано особливості демократичного транзиту в Україні та Польщі, здійснено порівняння умов для успішного проведення процесу розбудови демократії і ринкової економіки.

Ключові слова: демократичний транзит, комуністичний режим, опозиція.

Процеси суспільно-політичного розвитку України відбуваються в загальному контексті світових процесів, однією із сутнісних ознак яких є трансформація недемократичних режимів і перехід до демократії. У порівнянні з іншими посткомуністичними країнами Центральної та Східної Європи демократичні перетворення в Україні відбуваються досить повільно і непослідовно, що зумовлено комплексом внутрішніх і зовнішніх чинників. Серед них варто виокремити та проаналізувати умови, в яких безпосередньо розпочинаються демократичні перетворення. До сегментів стартової ситуації є всі підстави включити: ступінь підготовленості суспільства до політичних, економічних та ідеологічних змін; рівень залежності старої комуністичної еліти від імперського центра; рівень політичного та економічного лібералізму, що дозволявся комуністичною владою в останні роки свого існування; чисельність нової еліти й наявність у неї політичної волі до здійснення рішучого переходу до демократії; ступінь консолідації суспільства навколо ідеї трансформації, розвиненість інститутів громадянського суспільства; фінансово-економічне становище країни тощо.

Проблеми у розбудові демократії в Україні змушують вивчати досвід сусідніх посткомуністичних країн, успіхи яких у цій сфері значно кращі. Найбільш вдалим об'єктом для вивчення та порівняння може виступати Польща, трансформаційні процеси в якій розгорталися за подібною до України схемою, проте привели до якісно інших результатів у розбудові демократичного режиму.

Окремі аспекти досліджуваної тематики не залишили поза своєю увагою такі сучасні дослідники, як Г. Зеленько, Ф. Рудич, В. Ткачук, Л. Нагорна, В. Луцкай, Н. Бухарин, В. Мельник, А. Колодій, О. Наргаард тощо.